

משולש הרתעה בלתי-קונוונציונלית: לקחים ממלחמת המפרץ הראשונה (1991)

אבנר גולוב

הפילוסוף הספרדי, ג'ורג' סנטיאנה, אמר: *"Those who cannot remember the past are condemned to repeat it"*. עם זאת, יחזקאל דרור הזהיר כי גם ביצוע של אנלוגיה והקבלה מלאה בין המציאות בהווה למקרי העבר יכול לגרום להתעלמות מהתנאים המיוחדים המאפיינים את אתגרי ההווה ולפגוע ביכולת להתמודד עימם.² כיוון שאין מצב הזהה בתנאיו למקרי העבר, חשוב לבחון אילו תנאים דומים ואילו שונים, ולאור זאת – ללמוד ככל האפשר ממקרי העבר. מאמר זה מבקש לאזן בין שתי תובנות אלו, כדי ללמוד מלקחי משטר ההרתעה הלא-קונוונציונלי המשולש – שהתקיים בין ארצות הברית, ישראל ועיראק במלחמת המפרץ ב-1991 – על טבעם של משטרי הרתעה לא-קונוונציונליים משולשים בעתיד.

משטר הרתעה משולש ("משולש הרתעה") הוא צורה פשוטה של משטר הרתעה לא-קונוונציונלי רב-צדדי, שבמסגרתו שלושה שחקנים שונים משתמשים ביכולות הלא-קונוונציונליות המיוחסות להם כדי להרתיע לפחות אחד מהשחקנים האחרים. כך נוצר מצב שבו שלושה מאמצי הרתעה פועלים במקביל, בזמנית. משולש ההרתעה בין ברית המועצות, ארצות הברית וסין – שלוש מעצמות גרעיניות – הוא דוגמה היסטורית למודל כזה, שהתקיים לאורך זמן. אילו השתמשו צרפת, בריטניה, הודו ופקיסטן הגרעיניות ביכולותיהן הלא-קונוונציונליות כדי ליצור משטר הרתעה עם שלוש המעצמות, היה נוצר משטר הרתעה רב-צדדי. אמנם, דוגמה זו היא תיאורטית ונועדה להמחיש את המורכבות של מודל הרתעה רב-צדדי, אך השינויים בזירה הבינלאומית הופכים מודל זה לרלוונטי מבעבר.

נפילת חומת ברלין ב-1989 הייתה האות לקץ התקופה של העולם הדו-קוטבי שאפיין את שנות "המלחמה הקרה". בעולם זה, שתי המעצמות הגרעיניות – ארצות הברית וברית המועצות – קיימו משטר הרתעה הדדי (Mutually Assured Destruction – MAD) – כדי למנוע הסלמה למלחמה גרעינית.³ משטר הרתעה זה כלל איום גרעיני סובייטי על ארצות הברית ואיום גרעיני אמריקאי על ברית המועצות. הסדר העולמי

התעצב סביב יחסי כוחות אלה והתחלק בין בעלות-בריתה של ארצות הברית, בעלות-בריתה של ברית המועצות וגוש המדינות הבלתי-מזדהות. כמעט כל משבר שהתרחש במהלך "המלחמה הקרה" עמד בצל האיום של התדרדרות למלחמה גרעינית, ולכן הושפע ממשטר ההרתעה הגרעיני הדו-צדדי בין ארצות הברית לברית המועצות. תקופת "המלחמה הקרה" מחולקת לשלושה גלים של התפתחות תיאורטית, שבמהלכם התגבשו שלושה עקרונות בסיסיים הכרחיים, לבחינת הצלחתה של הרתעה כאסטרטגיה.⁴

1. קבלת ההחלטות של הצד המורתע⁵ צריכה להיות מונחית על ידי **"רציונליות אסטרטגית"** – מונח המתאר תהליך של בחינת חלופות באופן סדור לפי תועלתן, ובחירה בחלופה בעלת התועלת הגבוהה ביותר. תנאי זה מחויב כיוון שהאיומים של הצד המרתיע נועדו להעלות את מחירה של פעולה מאיימת מצידו, ולצמצם את תועלתה המשותפת כך שלא תשתלם בהשוואה לחלופות אחרות, ובייחוד בהשוואה לשמירת הסטטוס קוו.

2. **העברת מסר האיום** – על הצד המרתיע להבטיח כי הצד השני יודע מהי הפעולה האסורה, וכי הוא ייענש בצורה בלתי-נסבלת אם יבצעה.

3. **אמינות האיום** – על האיום להתפס כאמין כדי להשפיע על קבלת ההחלטות של הצד המורתע. אם ייתפס כאיום סרק על ידי הצד המורתע, הוא לא ישפיע על תהליך קבלת ההחלטות שלו. לתנאי זה שני רכיבים: הצד המורתע צריך להאמין כי בצד המרתיע קיימת היכולת לגבות את איומיו במעשה, וכי הוא נחוש לפעול – אם הצד המורתע יבצע את הפעולה האסורה.

לפי ספרות ההרתעה, שלושה תנאים אלו צריכים להתקיים כדי שמדיניות הרתעה תוכל להצליח, וכדי שמשטר הרתעה יוכל להיות יציב, כלומר, תימנע הסלמה בלתי-מכוונת ובלתי-מבוקרת. מסקנה זו היוותה את הבסיס לאסטרטגיית ההרתעה בין ארצות הברית לברית המועצות במהלך "המלחמה הקרה", כמו גם התשתית לדיון התיאורטי בהרתעה, כפי שהתפתחה מאז.

מאז נפילת ברית המועצות והיחלשות ההגמוניה האמריקאית הפך הסדר העולמי לרב-קוטבי, כלומר, נוצרה מציאות שבה לשחקנים רבים עוצמות שונות, כאשר ברשותו של שום צד אין עוצמה רבה מזו של שאר השחקנים גם יחד. למשל, לצד עוצמתה הכלכלית והצבאית של ארצות הברית, רוסיה השיבה לעצמה חלק מכוחה ההיסטורי לאחר עלייתו לשלטון של ולדימיר פוטין, סין הפכה מעצמה בקנה-מידה עולמי ויפן, טורקיה ואיראן החלו למלא את החלל האזורי שנוצר עקב ירידת ההשפעה של ארצות הברית וברית המועצות באסיה ובמזרח התיכון, בהתאמה. במערכת כזו גוברים התמריצים של מעצמות אזוריות, של מדינות קטנות ושל שחקנים לא-מדינתיים להשיג יכולת צבאית לא-קונוונציונלית, וכך לשדרג את מעמדם ולהרחיב את יכולתם לפעול במציאות המשתנה.⁶ מדינות שהיו תחת חסותה של אחת מהמעצמות בזמן "המלחמה

הקרה", והן מבקשות לשמור על כוחן האזורי ואף להעצימו, נדרשות לפתח יכולות הרתעה עצמאיות שיבטיחו להן מרחב פעולה מול שאר השחקנים. מסקנה זו נכונה הן לגבי מדינות השואפות לשמור על עצמאותן מול שכנותיהן, החותרות למעמד של מעצמות אזוריות, והן לגבי שחקנים לא-מדינתיים, המבקשים לנצל שינויים במאזן הכוחות כדי להגדיל את כוחם. במערכת רב-קוטבית ולא מאורגנת כזו, גוברים הסיכויים להופעתם של משטרי הרתעה רב-צדדיים.

אולם, למרות הצורך בהסתכלות רחבה ומורכבת על משטרי ההרתעה הלא-קונוונציונליים, ספרות ההרתעה ממשיכה להתמקד במודל ההרתעה הדו-צדדי המסורתי.⁷ לדוגמה, הטיפולוגיה שמציע Thazha Varkey Paul, מאמצי "הגל הרביעי" של ההרתעה (נוסף לשלושת הגלים שהתרחשו במהלך המלחמה הקרה) שמציע Jeffrey W. Knopf, ואפילו הניתוח של Suzanne Werner ביחס לדינמיקה של "הרתעה מורחבת" (extended deterrence), שבמסגרתה שחקן א' מבקש להרתיע את שחקן ב' מתקיפת שחקן ג'. כל אלה משמרים את הגישה הדו-צדדית הקלאסית.⁸ גם הניסיונות הספורים שנעשו במטרה ללמוד על המודל הרב-צדדי הם בעיקרם תיאורטיים, ואינם נשענים על מקרי העבר.⁹ לנוכח החוסר התיאורטי, במאמר זה מוצעת בדיקת מקרה בוחן היסטורי של מודל הרתעה לא-קונוונציונלי משולש, המהווה דגם פשוט יחסית של משטרי הרתעה רב-צדדיים. שלושה אתגרים – שנובעים מהרחבת גבולות הניתוח של שלושה העקרונות הבסיסיים של הרתעה דו-צדדית במקרה של "משולש ההרתעה" – יידונו באמצעות בחינת הרלוונטיות והתוקף שלהם למקרה הבוחן – מלחמת המפרץ הראשונה שאירעה ב-1991. המאמר יחתם בהמלצות למדיניות, בהתבסס על מסקנות הניתוח לגבי משולשי הרתעה לא-קונוונציונליים כיום.

משולש הרתעה: מלחמת המפרץ הראשונה, 1991

מלחמת המפרץ הראשונה היוותה את החלק השני של משבר המפרץ הפרסי, שהחל ב-1 באוגוסט 1990 כאשר הצבא העיראקי פלש לכווית, וכבש את המדינה. התגובה של נשיא ארצות הברית, ג'ורג' בוש (האב), הייתה גיוס קואליציה של 34 מדינות, לרבות חלק ממדינות ערב, במטרה לשחרר את כווית. נוכח האיום האמריקאי איים נשיא עיראק, סדאם חוסיין, כי אם יותקף – הוא יתקוף את ישראל. ב-17 בינואר 1991 החל מבצע 'סופה במדבר', שנועד להסיג את הכוחות העיראקיים מכווית. מייד לאחר תחילת התקיפה בכווית ובעיראק מימש המנהיג העיראקי את איומיו, והורה על שיגור טילים בעלי ראשי קרב קונוונציונליים ("טילים קונוונציונליים") לעבר ערי ישראל. הוא אף חזר על איומו מאפריל 1990 כי יתקוף את ישראל בנשק לא-קונוונציונלי.¹⁰ בתגובה לאיומים העיראקיים, איים הממשל האמריקאי להרחיב את הפגיעה במשטר העיראקי. חלק מהמסרים האמריקאיים כללו איום עמום בתגובה

בלתי-קונוונציונלית לתקיפה עיראקית בלתי-קונוונציונלית בישראל. גם ממשלת ישראל בראשות יצחק שמיר העבירה איומים כי מתקפה עיראקית בלתי-קונוונציונלית תגרור תגובה ישראלית דומה. כפי שיובא במאמר זה, כחלק ממדיניות ההרתעה הישראלית העמומה הועברו מסרים שרמזו על כך ששימוש בנשק כימי או ביולוגי עיראקי יהווה עילה לשימוש ביכולות הגרעיניות המיוחסות לישראל. עד תום הלחימה שוגרו 43 טילים עיראקיים בעלי ראשי קרב קונוונציונליים לישראל, ואף לא טיל אחד בעל ראש קרב לא-קונוונציונלי ("טיל לא-קונוונציונלי").¹¹

במלחמת המפרץ הראשונה התקיים מודל ספציפי של משולש הרתעה, שבו שני שחקנים שמיוחסות להם יכולות גרעיניות פועלים נגד שחקן שלישי שברשותו נשק להשמדה המונית – כימי וביולוגי. הממשל האמריקאי וממשלת ישראל ניסו להרתיע את המנהיג העיראקי משימוש בנשק להשמדה המונית נגד מטרות ישראליות.¹² מאז נכתבו מחקרים רבים המנתחים את ההחלטות של הצד הישראלי והאמריקאי במלחמה, בבואם להרתיע את סדאם חוסיין מפני תקיפת ישראל, ובייחוד למנוע ממנו שימוש בנשק לא-קונוונציונלי.¹³ אולם, ניתוחים אלה מניחים, בדרך כלל, שהריסון העיראקי הוא תוצאה של מדיניות ההרתעה הישראלית. כיוון שהרתעה היא בעיני הצד שאותו מבקשים להרתיע ("all deterrence is self-deterrence")¹⁴ נדרש ניתוח מנקודת מבטו של המנהיג העיראקי: כיצד תפס את המסרים הישראליים והאמריקאיים, וכיצד הם השפיעו על החלטתו להימנע משיגור טילים בעלי ראש קרב כימי או ביולוגי לעבר ערי ישראל. כך ניתן יהיה לזקק את ההשפעה של האיומים האמריקאיים והישראליים על החלטתו של סדאם חוסיין להימנע משימוש בנשק לא-קונוונציונלי נגד מטרות ישראליות במהלך מלחמת המפרץ הראשונה, ולהתמודד עם האתגר שבניתוח הצלחתה של ההרתעה: ניתוח ההשפעה של מסרי האיום של השחקן המרתיע על השחקן המורתע.¹⁵

בהשגת יעד זה יסייעו מסמכים עיראקיים שנתפסו בעת הפלישה האמריקאית לעיראק ב-2003, ואשר הותרו לפרסום בשנים האחרונות ומאפשרים הצצה לתהליך קבלת ההחלטות העיראקית, ולהשפעה של האיומים האמריקאיים והישראליים על תהליך זה.¹⁶ מסמכים אלה משלימים חלק מ"הרגל השלישית" במשולש ההרתעה הלא-קונוונציונלי של מלחמת המפרץ, והם אמורים לשמש תשתית אמפירית-היסטורית ליישום שניים משלושת עקרונותיה של ההרתעה הדו-צדדית – העברת מסר אחיד ואמינות – במודל הרתעה משולש.¹⁷

אתגר ראשון: העברת מסר אחיד למרות תפיסות שונות של המצב האסטרטגי

בהרתעה דו-צדדית, האתגר המרכזי הוא העברת מסר קוהרנטי שישפיע על מערך השיקולים של הצד המורתע, כך שיעריך כי לא כדאי יהיה לו לבצע את הפעולה

האסורה. לשם כך יש צורך בתיאום בין הארגונים והאישים הממונים על יצירת מסרי ההרתעה והעברתם, ביצירת תקשורת עם הצד המורתע ובהעברת מסר משכנע בדבר יכולתו ונכונותו של הצד המרתיע להעניש את הצד המורתע, אם יבצע את הפעולה האסורה.¹⁸ בהרתעה משולשת מתעצם אתגר עקרוני זה. לא זו בלבד שהמרתיע חייב להעביר מסר קוהרנטי וברור לשחקן המורתע, אלא הוא צריך גם לעשות זאת בהתאם לתפיסתו של השחקן המורתע ביחס למצב האסטרטגי המורכב. זאת משום שבמצב של הרתעה דו-צדדית, ברור שכל שחקן מקיים תקשורת עם השחקן השני, ותו לא. במשולש הרתעה, כל שחקן מקיים תקשורת עם שני שחקנים שונים. אם הצד המורתע יתפוס אותם כשחקנים עצמאיים, הוא יבחין בין המסרים של שחקן אחד לבין המסרים של השחקן השני. אם הוא יאמין כי מדובר בשחקנים הפועלים יחדיו נגדו, הוא ייחס את מסריו של שחקן א' גם לשחקן ב'. במצב זה, הערכתו של הצד המורתע את המצב האסטרטגי ואת הזיקה בין המדיניות של שני השחקנים שמולו מהווה גורם מכריע אשר ליכולתם של השחקנים המרתיעים לשמור על מסר אחיד וברור. חשוב לציין כי מדובר בניתוח מדרגי ודינמי, המושפע מההתרחשויות במציאות, ולא בניתוח דיכוטומי ו"קפוא": ככל שלשחקנים המרתיעים מיוחסת זיקה הדוקה יותר, מְטשטשת ההבחנה של הצד המורתע בגבולות ביניהם. הדינמיקה שהתרחשה במלחמת המפרץ הראשונה מהווה המחשה ברורה למצב שבו שלושה שחקנים שהרכיבו משולש הרתעה לא-קונוונציונלי אחד העריכו מצב אסטרטגי שונה.

בעיני עיראק, משולש ההרתעה בין שלוש המדינות היה בעצם משטר הרתעה דו-צדדי בין עיראק לאויביה, ששיתפו פעולה באופן מלא נגדה. ניתוח של המסמכים העיראקיים מצביע על כך שסדאם חוסיין לא הבחין כמעט בין המדיניות הישראלית לבין המדיניות האמריקאית. לדידו, מדובר היה בישות אחת, גם אם מחולקת גיאוגרפית לשתיים: האחת רחוקה והשנייה קרובה. למשל, בפגישה עם חבר מועצת הביטחון הלאומית של קובה בשנת 2001, טען סדאם: "if Iraq had possessed long-range missiles [during the 1991 Gulf War], we would have hit the White House."¹⁹ המנהיג העיראקי האמין כי פגיעה בישראל היא כמעט שקולה לפגיעה בארצות הברית. ראיה לזיקה ההדוקה שיוחסה בעיני מנהיג עיראק לישראל ולארצות הברית, ולא רק בהיבטים התקפיים, היא ההסבר שהציע שר החוץ העיראקי בזמן המלחמה, טארק עזיז, בראיון בשנת 1996 בנוגע להחלטה לתקוף את ישראל, לאחר תחילת המתקפה האווירית של כוחות נאט"ו בכווית:

"Israel was part and parcel of the military aggression against Iraq. They did not participate directly, openly, but they provided all support to the aggression against Iraq so... Well, when you are attacked by an enemy, you attack your enemies"²⁰.

החוקרים Hal Brands and David Palkki בחנו את המסמכים העיראקיים והגיעו למסקנה כי

“because Saddam frequently failed to distinguish U.S. from Israeli policies, he held Israel largely responsible for the conflict and assumed hidden Israeli involvement.”²¹ הם הסבירו כי “Saddam was never entirely clear on whether the United States controlled Israel or vice versa, but he nevertheless perceived a dangerous nexus between U.S. power and Israeli ambitions. He argued that Israel had been ‘created by colonialism’, and that Israel was merely ‘an extension of the United States of America’”²²

דבריהם תומכים בהערכה העיראקית בדבר הזיקה המלאה-כמעט בין וושינגטון לירושלים.

אולם, התפיסה העיראקית ביחס לקשר בין מדיניות ישראל למדיניות האמריקאית לא תאמה כלל את התפיסה האסטרטגית הישראלית לגבי משולש ההרתעה. התחושה בקרב ההנהגה הישראלית נעה בין אובדן אמון מוחלט בנכונותו של הממשל האמריקאי לפעול בשיתוף פעולה עם ישראל ולהבטיח את ביטחונה לבין חשדנות רבה מול הממשל, תוך ניסיון לאלצו באמצעות איומים לפעול באופן עצמאי לקידום אינטרסים ישראליים במהלך הלחימה. אובדן האמון עמד בבסיס הספק שביטא ערב המלחמה שר הביטחון, משה ארנס, לגבי היכולת והנכונות האמריקאית לפגוע באיום העיראקי על ישראל. ב-24 בדצמבר 1990, העבירה מחלקת המדינה האמריקאית שדר לתל-אביב ודרשה כי ישראל תנתק לאלתר את קשריה הביטחוניים עם דרום אפריקה. ארנס נזכר: “עצם העובדה שבתקופה כזו טרחו בוש ובייקר לשלוח שדר שכזה לישראל היה, לדידי, סימן ברור לאי-אהדה ולא-אמון מצידם... המגמה, אם בכלל הייתה מגמה בתרגיל הזה, הייתה כנראה להזכיר לנו כי לממשל יש היכולת להביך בפומבי את ישראל, וכי מוטב שנתנהג כזאת. היה זה צעד גס ומכוער, אופייני לחלק גדול מן הדיפלומטיה שניהל ממשל זה כלפי ישראל.”²³

יום לפני פרוץ המלחמה, ב-16 בינואר 1991, כתב ארנס: “לא הייתי בטוח כלל וכלל ביכולת האמריקנית לחסל את איום הטילים העיראקי על ישראל, רגזתי על חוסר נכונותם לספק לנו מידע מודיעיני שהיה חיוני לנו ביותר ונמצא ברשותם, והייתי מתוסכל מחוסר האמון שאפיין את יחסם כלפינו.”²⁴ גם ראש הממשלה, יצחק שמיר, המחיש את החשדנות בשגרר איומים תכופים לנשיא ארצות הברית כי אם לא יפעל לשימור ביטחונה של ישראל, הוא יאלץ לפעול בניגוד לבקשות האמריקאיות לשמור על איפוק. למשל, בשיחת טלפון בין יצחק שמיר לשר החוץ האמריקאי, ג'יימס

בייקר, שנערכה ב-15 בינואר 1991, אמר ראש הממשלה כי ישראל הכינה תגובה לירי העיראקי.²⁵ במכתב שהועבר לנשיא ב-22 בינואר 1991 תבע יצחק שמיר מהממשל "to step aside and allow Israel to retaliate".²⁶

חשוב לציין כי התקררותה של מערכת היחסים בין וושינגטון לירושלים ניכרה עוד לפני המלחמה. ממשלו של בוש האב היה עסוק בבניית הקואליציה נגד עיראק, והוא צינן את יחסיו עם ממשלת ישראל כחלק מהמאמץ לגייס מדינות ערביות לקואליציה. ההתקררות נבעה בחלקה גם מחילוקי דעות לגבי הסוגיה הפלסטינית. הממשל תמך בגינוי בינלאומי של ישראל עקב דיכוי המהומות שפרצו בהר הבית ב-13 באוקטובר 1990, וכן בהצהרה של מועצת הביטחון כי לישראל אין ריבונות בירושלים.²⁷ כמו כן נבעה ההתדרדרות ביחסים מחוסר התיאום בין נתוני המודיעין ובין המדיניות של שתי המדינות כלפי המשבר במפרץ. התחושה בישראל הייתה שארצות הברית אינה משתפת את ההנהגה הישראלית במידע המודיעיני שאספה על עיראק, לרבות על אודות איום הטילים על ישראל, ושהממשל האמריקאי אינו מבין את החשש הישראלי מפני מתקפה עיראקית על ערים ישראליות, ולעיתים אף מזלזל בו.²⁸ סוכנות 'רויטרס' דיווחה בתחילת דצמבר 1990 על ניסוי טילים לטווח בינוני שערכה עיראק. ארנס העריך: "היה ברור שהוחלט שלא למסור לנו מידע חשוב זה. חשבתי שלא יכול להיות תירוץ להתנהגות צבועה זו."²⁹ כלומר, מבחינתה של ישראל היה מדובר במשולש הרתעה שבו שני שחקנים עצמאיים, המקיימים שיתוף פעולה ברמה מסוימת, מבקשים להרתיע שחקן שלישי מנקיטת פעולה.

היחסים המתוחים בין וושינגטון לירושלים גרמו לכך שגם ההנהגה האמריקאית ייצרה ההערכה משלה למשולש ההרתעה הלא-קונוונציונלי, שונה מזו שנוצרה בישראל ובעיראק. החשש המרכזי בווינגטון היה מפני פעולה ישראלית לא מתואמת, אשר תאיים על המאמצים האמריקאיים לגבש קואליציה רחבה נגד עיראק, שתכליתה הסגת הכוחות העיראקיים מכווית. תוצאה זו יכולה הייתה לנבוע מתקיפה עיראקית בלתי-קונוונציונלית נגד ישראל, או מהחלטה ישראלית לפעול בתגובה לירי טילים קונוונציונליים מעיראק. מסיבה זו, הממשל ביקש להרתיע את סדאם חוסיין משימוש בנשק בלתי-קונוונציונלי נגד ישראל, ובה בעת גם למנוע מישראל לפעול באופן עצמאי ובלתי-מתואם. שר החוץ האמריקאי, ג'יימס בייקר, טען: "We were very concerned about what Israeli intervention in the war might mean for our effort to keep the coalition together, there's no doubt about that."³⁰ האמריקאי, הסביר: "not only did we not want the Israelis to shoot first; we didn't want them to shoot second and that if they were attacked" "we almost wanted to become members of the Israeli cabinet on this decision and I think it worked".³¹

כלומר, לפי התפיסה האמריקאית, מלחמת המפרץ היוותה משולש הרתעה שבו ארצות הברית פועלת בשיתוף עם ישראל כדי להרתיע את עיראק מתקיפת ישראל בנשק להשמדה המונית, אך פועלת גם מול ישראל כדי למנוע ממנה לתקוף בעיראק. במובן זה ארצות הברית נעה בין מצב של "הרתעה מורחבת" (Extended Deterrence) – שבו היא מרתיעה את סדאם חוסיין מתקיפת ישראל, לבין מצב של "הרתעה צירית" (Pivotal Deterrence) – שבו היא משמשת ציר מרכזי לשני הצדדים, ובכך מרתיעה את שניהם מהסלמה.³² ככל שגבר שיתוף הפעולה מצד ישראל, נע הממשל לכיוון של הרתעה מורחבת, וככל שגברו האיומים מצד ישראל לפעול עצמאית, נעה מדיניות הממשל לכיוון עמדת הציר.

לסיכום, כל אחד משלושת השחקנים: עיראק, ישראל וארצות הברית החזיק בתפיסה אסטרטגית שונה של משולש ההרתעה: עיראק ראתה את יחסי ההרתעה עם ארצות הברית וישראל כיחסים דו־צדדיים, בעוד ארצות הברית וישראל החזיקו בהערכה שמדובר במשולש הרתעה שבו ארצות הברית וישראל מנהלות אסטרטגיות הרתעה עצמאיות ובלתי־תלויות. להבדל בין התפיסות יש משמעות אסטרטגית – עיראק ייחסה לישראל מסרים אמריקאיים ולא־ארצות הברית – מסרים ישראלים. לנוכח תפיסה זו נדרשו שיתוף פעולה ותיאום ברמה גבוהה מאוד בין ארצות הברית וישראל, כדי להבטיח העברת מסר הרתעתי ברור וקוהרנטי. היות ששתי הממשלות ראו את יחסי ההרתעה בצורה שונה ופעלו בצורה עצמאית, הן לא הבינו את ההזדמנות שנפלה לידיהן, כמו גם את האתגר שניצב בפניהן – לקיים את התנאי הראשון ליציבות משטר הרתעה, קרי, למנוע הסלמה לא־מכוונת.

כדי להתעמק בכמה מהאתגרים וההזדמנויות הללו יש צורך להבין את המשמעות של מעבר ממצב של "הרתעה מורחבת" למצב של משולש הרתעה. שני האתגרים הבאים עוסקים במשמעויות של מעבר זה בנוגע לתנאי השני ליציבות משטרי הרתעה – אמינות האיום.

ספרות ההרתעה עוסקת רבות בבעיית האמינות של "הרתעה מורחבת".³³ דוגמה להרתעה כזו היא האיומים האמריקאיים לפעול נגד ברית המועצות, אם זו תתקיף את בעלות־בריתה של ארצות הברית באירופה. אפשר להבין מדוע נטייתה של מדינה לפעול במקרה של תקיפת מדינה אחרת תהיה פחותה מנכונותה להגיב על תקיפה נגדה. משום כך, גם איום מצידה לפעול במקרה של תקיפה שאינה מכוונת נגדה ישירות ייתפס כאמין פחות מאיום להגיב על תקיפה נגדה. כדי להתמודד עם מגבלה זו של "הרתעה מורחבת", על הצד המרתיע לשכנע את הצד המורתע כי הוא גם יכול וגם נחוש לממש את איומיו. האתגר השני שיוצג קשור לרכיב הנכונות והאתגר השלישי קשור לרכיב היכולות.

אתגר שני: אמינות ההרתעה, גם כלפי השחקן השלישי

במקרה של הרתעה דו-צדדית, הדגש בהערכת הנכונות הוא בשכנוע הצד המורתע, ואילו במשולש הרתעה נודעת חשיבות מרכזית גם לשכנוע הצד השלישי, האמור להיות מוגן על ידי מאמצי ההרתעה. אם הצד השלישי – שעליו מבקש הצד המרתיע להגן – לא יחוש כי הוא מוגן, הוא עלול לפעול באופן עצמאי ולהביא להסלמה במשבר. למשל, אם צרפת הייתה מעריכה כי ארצות הברית אינה מפגינה נחישות מספקת כדי להרתיע את ברית המועצות בשנות "המלחמה הקרה", היא יכלה לאיים במתקפה מקדימה נגד ברית המועצות, וכך גם לנסות לעודד את ארצות הברית להפגין נחישות רבה יותר מול ברית המועצות. במקרה כזה, חוסר האמון הצרפתי בהרתעה האמריקאית עלול היה לגרום מתח במשטר ההרתעה המשולש: לפגוע בתחושת הביטחון הסובייטית, להביא להתרחקות נוספת בין צרפת וארצות הברית, ובכך לפגוע באמינות ההרתעה האמריקאית המורחבת מול ברית המועצות, ובהמשך הדרך גם לדחוק את צרפת לתקיפה מקדימה.

דוגמה זו ממחישה את ההבדל בין מצב של "הרתעה מורחבת" לבין מצב של משולש הרתעה בלתי-קונוונציונלי. ב"הרתעה מורחבת" מדובר ביחסי כוחות ברורים, שבהם הצד השלישי נשען על האיומים של הצד המרתיע. במצב זה, לצד המרתיע מנוף השפעה משמעותי על הצד השלישי. במשולש הרתעה, מנוף השפעה זה מצטמצם לנוכח העובדה כי לצד השלישי יכולת לפעול באופן עצמאי, ולהפעיל לחץ על שני השחקנים האחרים. לכן, תפיסתו את אמינות האיום של הצד המרתיע, שאמור להגן עליו מפני הצד המורתע, הופכת קריטית לשמירה על יציבות משטר ההרתעה ולהימנעות מהסלמה. הדוגמה הצרפתית אמנם תיאורטית, אולם היא רלוונטית לדנימיקה שהתפתחה במלחמת המפרץ ב-1991. ממשלת ישראל לא בטחה באמינות האיום האמריקאי להגיב על ירי עיראקי בלתי-קונוונציונלי, ולכן איימה לפגוע ביכולות השיגור של צבא עיראק במסגרת מאמצי מניעה (prevention) לצמצום האיום. בכך ביקשה ישראל גם ללחוץ על ארצות הברית להפגין מחויבות רבה יותר מול האיום העיראקי הלא-קונוונציונלי. ארצות הברית, שהבינה את המצב המורכב וחששה מפעולה ישראלית, ביקשה למנוע אותה על ידי הגברת המתקפות על יחידות השיגור העיראקיות במערב עיראק, שליחת סוללות טילים נגד טילים מסוג 'פטריוט' לישראל, ייסוד 'קו חם' בין הקריה בתל-אביב לבית הלבן בושינגטון והגברת המחויבות האמריקאית המוצהרת לביטחון ישראל. סגן הנשיא, ריצ'רד צ'ייני, הסביר לאחר המלחמה כי מאמצים אלה "helped us justify to the Israelis why they had to stay out of the war-which we were doing everything that could be done".³⁴

אולם, במהלך המלחמה כלל לא היה ברור לממשל האמריקאי כי הוא יצליח לרסן את התגובה הישראלית. ההערכה האמריקאית הרווחת הייתה כי משולש הרתעה אינו

יציב, בין היתר, עקב החשש מ"הרגל הישראלית". לדוגמה, היועץ לנשיא, ריצ'רד האס, טען כי במהלך המלחמה העריך את הסיכוי שארצות הברית תוכל למנוע מישראל להגיב על הירי העיראקי (ולנצל את התקיפה למטרות סיכול) בחמישים אחוזים.³⁵ גנרל סקורופט, היועץ לביטחון לאומי בממשל האמריקאי, העריך כי קרוב לוודאי שארצות הברית תיכשל.³⁶ הערכה זו הביאה לכך שהנשיא בוש הציע לראש ממשלת ישראל להגיב בתיאום עם ארצות הברית על מתקפת הטילים העיראקית שהתבצעה ב-19 בינואר. לפי עדותו של הנשיא האמריקאי, הוא הציע לראש הממשלה, יצחק שמיר, לשגר טילי קרקע-קרקע ישראליים לבסיסי חיל-האוויר של עיראק בצפון המדינה.³⁷ למרות החששות האמריקאיים והמאמצים הישראליים לגבש תוכנית מבצעית עצמאית, ראש הממשלה, יצחק שמיר, נמנע מביצוע תקיפה ישראלית עד סוף המלחמה. ארצות הברית הצליחה לשמר את הריסון הישראלי ולהימנע מהסלמה שעלולה הייתה להתרחש כתוצאה מהתערבות ישראלית ומפגיעה אפשרית במאמצי המלחמה האמריקאיים בעיראק, בעקבות ערעור אחדותם של כוחות הקואליציה. למרות שהאמריקאים זיהו את האתגר ואף הצליחו למנוע הסלמה, לא אחת סיפקה המדיניות האמריקאית סימנים לכך שהתגובה על תקיפה לא-קוננונציונלית עיראקית על ישראל תהיה ישראלית, ולא אמריקאית. הדוגמה הבולטת ביותר היא ראיון עם ריצ'רד צ'ייני ברשת CNN במהלך המלחמה, שבו התייחס במפורש למחיר שישראל תגבה מסדאם חוסיין, אם הוא יחליט להשתמש בנשק לא-קוננונציונלי:

"I assume that he [Saddam] knows that if he were to resort to chemical weapons- that would be an escalation to weapon of mass destruction and that the possibility would then exists – certainly with respect to the Israelis for example – that they might retaliate with unconventional weapons as well."³⁸

המדיניות האמריקאית, על הצלחותיה וכישלונותיה, חשפה את האתגר הראשון של רכיב האמינות, הקשור לנכונות הצד המרתיע לממש את האיום – כפי שנתפס הן על ידי הצד המורתע והן על ידי הצד השלישי.

אתגר שלישי: היחסיות של אמינות רכיב היכולות

הרכיב השני של תנאי אמינות האיום הוא רכיב היכולות. הערכת הצד המורתע ביחס ליכולתו של המרתיע להענישו במידה בלתי-נסבלת, קרי, קיומה של יכולת לממש איום בתגובה חמורה (במקרה של נשק לא-קוננונציונלי – תגובה בלתי-נסבלת) על ביצוע הפעולה האסורה – הינה קריטית להצלחת מדיניות ההרתעה.³⁹ רק אם הצד המורתע יאמין כי הצד המרתיע יכול (ונכון) לממש את איומיו, הוא עשוי לשנות את כוונותיו. אם הצד המורתע יאמין כי מדובר בתרמית שאינה מגובה ביכולת אמיתית, הוא לא

ייחס חשיבות לאיום. כדי לשכנע את הצד המורתע באמינות רכיב היכולת, מדינות שונות חושפות בתקשורת מידע על יכולותיהן באמצעות פרסום ניסויים, ולעיתים אפילו על ידי שימוש ביכולתן בזירה אחרת. למשל, אם נקבל את הטענה כי השימוש האמריקאי בפצצת אטום בסוף מלחמת העולם השנייה נגד יפן נועד לחשוף בפני ברית המועצות את היכולות האמריקאיות בתחום הגרעין הצבאי, ובכך להרתיע את ההנהגה הסובייטית מערעור היחסים עם ארצות הברית⁴⁰ – הרי מדובר בשימוש אמריקאי בנשק גרעיני בזירה היפנית שנועד לצורכי הרתעה אמריקאיים בזירה האירופית.

בעוד האתגר המרכזי בתחום היכולות במשטר הרתעה דו־צדדי הוא המיומנות להעביר מסר אמין לצד המורתע, במשטר הרתעה משולש נוספים הזדמנות ואתגר: ההזדמנות שמשטר זה עשוי לאפשר להגברת אמינות ההרתעה, והאתגר של צמצום הנזק ההרתעתי שיכול להיגרם כתוצאה מכך שרכיב היכולת הופך מעצמאי ליחסי – ביחס ליכולות של השחקן המרתיע הנוסף.

על מנת להמחיש את ההזדמנות הגלומה במשטר הרתעה משולש, נדמיין מצב שבו שתי מדינות מבקשות להרתיע מדינה שלישית. למדינה א' צי ימי מתקדם וגדול המאפשר לה תקיפה לא־קונוונציונלית. למדינה ב' חיל אויר מאסיבי מתקדם, בעל יכולות גבוהות בתחום הלא־קונוונציונלי. מדינה ג' – שאותה שתי המדינות מבקשות להרתיע – יודעת כי יריבותיה יכולות להעניש אותה גם בים וגם באוויר. יהיה לה קשה הרבה יותר לסכל מתקפה משולבת כזו מאשר לסכל כל מתקפה בנפרד, ולכן הסיכויים לכך שהיא תימנע מיציאה למלחמה – במקרה של איום מתואם בין יריבותיה – גבוהים מאשר בתרחיש שבו מדינה א' או מדינה ב' יפעלו לבדן. מורגן מתאר מצב של "Collective Actor Deterrence" כאשר צד אחד הינו שחקן קולקטיבי – כלומר ארגון שבו רמת התיאום וזהות האינטרסים גבוהה.⁴¹ הוא מסביר שבמסגרת ארגונים אלה, כמו נאט"ו או האיחוד האירופי, מדינות שכוחן הצבאי קטן מעצמות את כוח ההרתעה שלהן על ידי הסתמכות על יכולותיהן של בעלות־בריתן החזקות. למרות שמדובר במצב קיצוני של יחסי הרתעה, ניתן ללמוד ממנו על הפוטנציאל הקיים בתיאום ובשיתוף פעולה ברמות שונות – משיתוף פעולה אד הוק ועד שיתוף פעולה מתוכנן מלא – כדי להעצים את רכיב היכולת, ובכך גם את אמינות משטר ההרתעה. חשוב לציין כי תנאי הכרחי להעברת מסר אמין לגבי היכולת המשולבת הוא הסכמה על הפעולה שאותה מבקשים שני הצדדים לבצע. תובנות אלו נכונות למשטר הרתעה קונוונציונלי וגם למשטר לא־קונוונציונלי.

במלחמת המפרץ חשדה ישראל בנכונות האמריקאית להגיב על ירי עיראקי בלתי־קונוונציונלי, והבחינה בין אמינותה היא לאמינות האמריקאית. חשדנות זו גרמה לכך שהצבא הישראלי קיבל פקודה לפתח יכולות מבצעיות לתקיפה בעיראק,⁴² ושר החוץ, דוד לוי, איים בפני 25 סנאטורים אמריקאיים כי אם ישראל תותקף – היא תגיב

כדי להגן על ביטחונה ועל אזרחיה.⁴³ בכירים ישראלים, לרבות ראש הממשלה, יצחק שמיר, ושר הביטחון, משה ארנס, הבהירו כי תקיפה עיראקית לא־קונוונציונלית תהיה בגדר "חציית קו אדום ישראלי" ותגרור פגיעה "בצורה החמורה ביותר".⁴⁴ שר הביטחון הישראלי התייחס במפורש לאיום של צ'ייני כי ישראל תגיב בנשק לא־קונוונציונלי להתקפה עיראקית לא־קונוונציונלית עליה:

"Cheney did not talk specifically, and I would not have expected him to do so under present circumstances. But if you say that Saddam has reasons to worry — this is correct".⁴⁵

דבריו של שר הביטחון מעידים על העצבנות והחשדנות הישראלית בנוגע לכוונות האמריקאית להגיב על פגיעה בערים הישראליות, ועל שימוש עתידי בנשק להשמדה המונית. המסר שהועבר לווינגטון היה ברור – אם ישראל תותקף בנשק לא־קונוונציונלי, היא זו שתגיב.⁴⁶

לפי Haselkorn, מסר זה הובן בצד האמריקאי: "in response to an Iraqi CB attack, Washington, rightly or wrongly, expected Israel to resort to its nuclear missiles" גם עדותו של שר ההגנה האמריקאי, הגנרל קולין פאוול, הצביעה על כך שארצות הברית העריכה שישראל תגיב לבדה על מתקפה עיראקית לא־קונוונציונלית: בפגישתו עם סגן הרמטכ"ל, אהוד ברק, אמר לו האחרון כי במקרה של התקפה כימית מצד עיראק – "you know what we must do". הגנרל העיד: "I had a pretty good idea of what he meant. Israeli missile crews were reportedly on full alert. And who knew what they would be firing".⁴⁸

גם עדותו של היועץ לנשיא, ריצ'רד האס, תואמת את ההנחה שבווינגטון הבינו כי התגובה למתקפה עיראקית לא־קונוונציונלית על ישראל תהיה ישראלית. בראיון לאחר המלחמה הוא טען כי לאחר שהידיעות על המתקפה העיראקית הראשונה על ישראל הגיעו לווינגטון, לא היה ברור האם סדאם השתמש בנשק כימי: "my reaction was if that's true you can't keep the Israeli's from holding back and at that point we said if it's true that the Iraqis have used chemicals then we're talking about the nature of the Israeli's response, not whether the Israeli's respond".⁴⁹ לעומת זאת, התפיסה העיראקית של משטר הרתעה כמעט־דו־צדדי גרמה לכך שבפועל נהנתה מדינת ישראל מעוצמת ההרתעה הלא־קונוונציונלית האמריקאית. סדאם חוסיין, שכמעט לא הבחין בין שתי המדינות, חשש מפני התקפה גרעינית הרסנית ולא הבחין בין יכולותיה המצומצמות של ישראל לבין יכולותיה האדירות של המעצמה הגרעינית החזקה בעולם. למשל, ב־1995 טען גנרל חוסיין כאמל, השר העיראקי לתעשייה צבאית ובנו החורג של סדאם חוסיין: "During the Gulf War..."

there was no decision to use chemical weapons for fear of retaliation. They realized that if chemical weapons were used, retaliation would be nuclear".⁵⁰

הגנרל אלסמראי העלה טענה זו בראיון טלוויזיוני בשנת 1996: "I do not think that Saddam was capable of taking a decision to use chemical weapons or biological weapons, or any other type of weapons against the allied troops, because the warning was quite severe, and quite effective. The allied troops were certain to use nuclear arms and the price will be too dear and too high."⁵¹

התבטאויות אלה תואמות את הפעולות שבוצעו על ידי המשטר העיראקי לקראת המלחמה ובמהלכה. בספטמבר 1990 ביצע המודיעין העיראקי ניתוח של היכולות הגרעיניות של ארצות הברית ושל מדינותיה, וחילק את מסמך המסקנות לחברי ההנהגה העיראקית.⁵² בדצמבר 1990 בוצע בבגדאד תרגיל פינוי רחב-היקף, המדמה התקפה "בנשק להשמדה המונית על ידי ארצות הברית או בעלות-בריתה" על העיר.⁵³ מייד לאחר תחילת ההפצצה האווירית של כוחות הקואליציה בעיראק ובכווית, הורה סדאם לשגר טילים על ישראל. בפקודתו ניתן לראות שהוא לא הבחין בין תוקפיו – כוחות הקואליציה בראשות ארצות הברית, לבין יעד התקפותיו – ישראל: "Iraq would initially attack with only conventional warheads... and would use its chemical and biological weapons 'in return for the warheads they use."⁵⁴

במצב זה נהנתה ישראל בפועל מכוח ההרתעה של המעצמה הגרעינית החזקה בעולם. ההנהגה הישראלית לא הייתה מודעת לכך בזמן אמת. העובדה שישראל מצאה לנכון לאיים ביכולותיה המוגבלות ביחס ליכולות האמריקאיות מהווה ראיה לכך. אם המסרים שהעבירה ישראל היו גורמים לסדאם חסיין להבחין ביניהם לבין אלה שהעביר הבית הלבן, הרי יכולת ההרתעה הישראלית הייתה מצטמצמת לעומת זו שנהנתה ממנה בפועל. כיוון שברור היה כי פוטנציאל התגובה הישראלית מוגבל בהשוואה ליכולות האמריקאיות, חישובי העלות-תועלת של סדאם יכלו להשתנות כתוצאה מהירידה במחיר שישלם, אם יפעיל נגד ישראל את מלאי הנשק הכימי והביולוגי שברשותו.

הדוגמה של המדיניות הישראלית במלחמת המפרץ מצביעה על ההזדמנות שמשטר הרתעה משולש טומן בחובו בתחום היכולות, עקב העובדה שהאיום הישראלי לא ניצב לבדו, אלא לצד האיום האמריקאי. אולם ניתן להקיש מהגיון זה גם על האיום שמשולש הרתעה מציב. היות שהמסר ההרתעתי אינו עומד בפני עצמו, אלא בהשוואה למסר וליכולות של הצד השלישי, על השחקן המרתיע להציע איום שנוקו רב מהנזק המוצע כבר על ידי מערך ההרתעה המקביל. מלחמת המפרץ הראשונה מציגה דוגמה גם לכך. למרות שמדובר בדוגמה של משטר הרתעה הקונוונציונלי בין המדינות, ניתן ללמוד ממנו על האתגר במשטר הרתעה לא-קונוונציונלי משולש.

בתחילת המשבר במפרץ ניסתה מדינת ישראל להרתיע את סדאם משיגור טילים קונוונציונליים על עריה, אם יותקף בידי ארצות הברית. אחרי שהחלה תקיפת כוחות נאט"ו במפרץ בראשות הצבא האמריקאי, הורה סדאם על תקיפת ערי ישראל. בשנת 1996 הסביר שר החוץ העיראקי, טארק עזיז, כי הצבא הישראלי לא יכול היה להסב לעיראק נזק משמעותי נוסף על זה שגרמה המתקפה בהובלת ארצות הברית.⁵⁵ ישראל, שלא השכילה להבין שיכולתיה במצב זה מוגבלות נוכח התקיפות האמריקאיות, המשיכה לאיים עד פרוץ המלחמה ותחילת השיגורים העיראקיים. האיומים הישראליים בעצם לא היו רלוונטיים ברגע שבאו לידי מבחן, משום שלא הציעו נזק נוסף על זה שגרמו התקיפות האמריקאיות. הכישלון הישראלי מספק לקח חשוב למשטרי הרתעה משולשים: על שחקנים להבין כי איום שלהם אינו עומד בפני עצמו, אלא משפיע על הצד המורתע באופן יחסי לאיומים של השחקן השלישי. ניתוח משולש ההרתעה במלחמת המפרץ מהצד הישראלי מגלה כי התכנון הישראלי לקה בחוסר הבנה של ההזדמנות שהוחמצה בהישענות על ההרתעה הלא-קונוונציונלית האמריקאית, ושל האיום שהכוח האמריקאי הקונוונציונלי היווה על מסרי ההרתעה שלו בתחילת המשבר, לפני פרוץ המלחמה. ליקויים ישראלים אלה מצביעים על כך שמשולשי הרתעה מציעים הזדמנויות חדשות ואיומים חדשים לייצובם של משטרי הרתעה, שאותם יש להמשיך וללמוד.

סיכום: הרתעה משולשת יציבה פחות מהרתעה דו-צדדית

משטר ההרתעה במלחמת המפרץ בין שלוש מדינות שיוחסו להן יכולות לא-קונוונציונליות מהווה מקרה בוחן, שממנו ניתן להפיק לקחים לגבי משטר הרתעה משולש, שאפשר שיתקיים בעת הנוכחית, בעולם המאופיין בסדר עולמי בעל מאפיינים רב-קוטביים והיעדר חלוקה ברורה בין מעצמות. דינמיקת ההרתעה שאפיינה את מלחמת המפרץ הראשונה היא דוגמה לסוג מסוים מאוד של הרתעה משולשת המתקיימת כאשר שני שחקנים, השונים באופן משמעותי בעוצמתם, פועלים במקביל, גם אם באופן עצמאי, נגד שחקן שלישי, שמחזיק ביכולות לא-קונוונציונליות אך לא בנשק גרעיני. למרות הסתייגות זו, ניתן ללמוד מהניתוח על הדינמיקה של מערכת הרתעה לא-קונוונציונלית משולשת, ולהציג תובנות כבסיס להמלצות למדיניות הישראלית, אם היא תיקלע למצב דומה.

המסקנה המרכזית העולה מהניתוח היא כי משטר הרתעה לא-קונוונציונלי משולש הוא באופן מובנה יציב פחות ממשטר הרתעה דו-צדדי, כלומר, הוא מועד יותר להסלמה בלתי-מתוכננת. משטר זה מספק אמנם הזדמנויות לשיפור אמינות רכיב היכולת, אך בתנאים ספציפיים במיוחד של תיאום וזהות אינטרסים. לצד הזדמנות זו, מערכת הרתעה משולשת מגלמת סכנה של פגיעה משמעותית ביכולתם של השחקנים להעביר

מסר אחיד וברור ליריביהם, ושל כרסום באמינות רכיב היכולות וביכולת לשכנע הן את השחקן המורתע והן את השחקן השלישי כי האיום אמין. זאת בעולם המאופיין בסדר רב-קוטבי, אשר בו מדינות מחזיקות בעוצמות שונות ובאינטרסים שונים, ומגלות חשדנות זו כלפי זו. במצב כזה, המשימה של העברת מסר אמין של תגובה בלתי-נסבלת על מתקפה הופכת מורכבת וקשה יותר למימוש מאשר במשטר הרתעה דו-צדדי.

התובנות המוצעות אינן תיאורטיות בלבד, והן יכולות להתאים למציאות כיום. הדילמה הישראלית-אמריקאית מול האיום הכימי הסורי, כמו גם שיתוף הפעולה הישראלי-אמריקאי מול שאיפותיה הגרעיניות של איראן, מצביעים על הרלוונטיות של מודל ההרתעה המשולש לאתגרים המונחים לפתחה של ממשלת ישראל. ניתוח זה מעלה שלוש תובנות בנוגע למדיניות ישראל בסוגיות אלו, כמו גם בסוגיות דומות עתידיות:

1. שימוש במודלים של משטרי הרתעה לא-קונוונציונליים משולשים

הניתוח המוצע הינו ראשוני, אך מדגים מדוע שימוש במודלים דו-צדדיים, לרבות מודלים של "הרתעה מורחבת", אינו מספיק כדי להבין את הדינמיקה המיוחדת שנוצרת במשטר הרתעה משולש. בעולם שבו הסדר הוא רב-קוטבי, מומחים מצפים לזהות יותר משטרי הרתעה מורכבים, ולכן יש צורך לנתחם לפי מודל מתאים: יש לבחון מתי יש לנתח משטר הרתעה לפי המודל הדו-צדדי המסורתי, ומתי יש לעשות זאת לפי מודל מורכב יותר. לנוכח העוצמה שאויביה של ישראל מייחסים לקשר בינה ובין ארצות הברית, יש לבחון מתי משטרי ההרתעה של ישראל נתפסים כמשטרים משולשים בעיני אויביה. רבות נכתב על משטר ההרתעה הלא-קונוונציונלי הצפוי להתפתח בין ישראל לאיראן, אם זו תפתח נשק גרעיני.⁵⁶ ייתכן שההנהגה בטהראן רואה עצמה מעצמה הפועלת בו-זמנית מול ישראל וארצות הברית. אם ההשקפה בטהראן דומה להשקפה שאפיינה את ההנהגה העיראקית במלחמת המפרץ, הניתוחים שבוצעו עד היום הינם חלקיים, ויש צורך בניתוח מורכב יותר, שיתבצע לפי מודל של הרתעה משולשת ואשר יביא בחשבון את ההערכה האיראנית ביחס לזיקה בין ישראל לארצות הברית, את מחויבותה של ארצות הברית לפגוע באיראן בתגובה לתקיפה איראנית נגד ישראל ואת העוצמה המשולבת של ישראל וארצות הברית גם יחד.

2. חשדנות יתר כלפי אמינותו של משטר הרתעה לא-קונוונציונלי משולש

המסקנה העיקרית העולה מהניתוח היא כי משטר הרתעה לא-קונוונציונלי משולש הינו יציב פחות מטבעו ממשטר דו-צדדי. כלומר, במשטר זה האתגר של הימנעות מהסלמה גדול יותר ממשטר בין שני שחקנים. האתגרים שמודל זה מציב, כמו גם ההזדמנויות הגלומות במשטר ההרתעה הרב-צדדי, טרם נחקרו לעומק ובאורח מקיף, ועל רקע זה מתעוררת חשדנות כלפי סיכוייו של משטר הרתעה משולש לספק הרתעה יציבה. מדינת ישראל, הרואה בהרתעה רכיב מרכזי בתפיסת הביטחון שלה, וכן כל מדינה אחרת

ששוקלת הרתעה לא-קונוונציונלית כאסטרטגיה מרכזית, נדרשות להתייחס בחשדנות יתר לאסטרטגיה זו. תובנה זו ממחישה, למשל, חלק ממגבלותיו של משטר ההרתעה הבלתי-קונוונציונלי מול אסד (כל עוד הוא מחזיק בנשק לא קונבנציונלי), כמו גם את שברירותה של ההרתעה העתידית מול איראן גרעינית. להסתייגות זו לגבי יציבותו של משטר ההרתעה רב-צדדי יוענק יתר תוקף אם יתממש האיום של מרוץ חימוש גרעיני במזרח התיכון, בעקבות הצלחתה של איראן לפתח נשק גרעיני.⁵⁷ במצב כזה, משטר ההרתעה יהיה רב-צדדי, ולכן מסובך ובלתי-מובן יותר מאשר משטר ההרתעה משולש. על הארגונים האחראיים להערכת המודיעין ולגיבוש המדיניות בזירה הסורית והאיראנית לספק ניתוחים מקיפים, שיביאו בחשבון מורכבות זו ואת השלכותיה על יציבותו של משטר ההרתעה.

3. חשיבות היחסים בין ארצות הברית לישראל

ניתוח משולש ההרתעה במלחמת המפרץ חושף את החשיבות של יחסי ישראל-ארצות הברית גם ליציבות משטר ההרתעה, וגם לקידום האינטרסים הישראליים במסגרת הדינמיקה המסובכת שמערכת זו מייצרת. היחסים ה"קרים" בין ממשל בוש האב לממשלת שמיר העלו חששות כבדים בירושלים, ואלה פגעו ביכולת הישראלית להישען על אמינות ההרתעה הלא-קונוונציונלית של המעצמה החזקה בעולם, כפי שיוחסו לה על ידי הצד העיראקי. היחסים הרעועים בין ההנהגות גרמו גם להעברת מסרים שיכלה לפגוע באמינות האיום שייחס להן הצד העיראקי, ולהקצאת משאבים מיותרת מצד ישראל לפיתוח יכולות הרתעה עצמאיות, שייתכן כי לא היו הכרחיות לנוכח המדיניות האמריקאית והאמינות שייחס לה סדאם חוסיין. מכך ניתן להסיק כי אילו היה תיאום טוב יותר בין וושינגטון לירושלים, ייתכן שהייתה לישראל יכולת לשפר את הרתעתה מול האיום העיראקי לפני פרוץ המלחמה, ולאפשר ניהול יעיל יותר במהלכה.

בבואן להתמודד עם משבר לא-קונוונציונלי בזירת העימות עם סוריה או עם איראן, ארצות הברית וישראל תיאלצנה לגבש ולהציג תיאום ושיתוף פעולה טובים יותר מאשר אלה שהוצגו במלחמת המפרץ. יכולתן להשיג שיח כן ותיאום מלא תהיה רכיב מכריע בשיקולים שלהן, בבואן להכריע האם להסתמך על משטר הרתעה או לקדם "תקיפה מקדימה". התפתחות המשבר במלחמת המפרץ הראשונה מלמדת כי שאלה זו עולה כבר בתחילתו ואך מתעצמת במהלכו, כאשר האינטרסים השונים של המדינות המעורבות בו יעמדו בפני סכנה. רק יחסים טובים מאוד בין וושינגטון לישראל יבטיחו כי כאשר האינטרסים של מדינה אחת יעמדו בפני איום, היא תוכל לסמוך על שיתוף פעולה מצד המדינה השנייה ולהעביר מסר זה לאויב בצורה ברורה – תנאים שהם הכרחיים לשמירה על יציבות משטר ההרתעה הלא-קונוונציונלי המשולש.

הערות

- 1 George Santanaya, *Life of Reason, Reason in Common Sense* (Scribner's, 1905), p. 284
- 2 יחזקאל דרור, **מנהיג תהיה לנו**, תל-אביב: הוצאת ידיעות אחרונות, 2011, עמ' 489-488.
- 3 Gordon S. Barrass, *The Great Cold War: A Journey Through the Hall of Mirrors* (Stanford: Stanford: Stanford University Press, 2009).
- 4 Lawrence Freedman, *Deterrence* (Cambridge: Polity Press, 2004); T. V. Paul, "Complex Deterrence: An Introduction," in *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*, eds. T. V. Paul, Patrick M. Morgan, and James J. Wirtz (Chicago: University of Chicago Press, 2009), pp. 1-30.
- 5 מדובר בשחקן שאליו מכוונים מאמצי ההרתעה. לנוחות הקוראים, במאמר זה משמשים המונחים הקצרים "הצד המורתע" ו"הצד המרתיע", למרות שהם מתארים הצלחה של מאמצי ההרתעה, ולא מצב אובייקטיבי של קיומם של מאמצי ההרתעה. בחלק מהספרות מתוארים שחקנים אלה כ"מגנים" (Defenders) ו"מאתגרים" (Challengers).
- 6 Keith B. Payne, "Deterring the Use of Weapons of Mass Destruction: Lessons from History," in *The Niche Threat: Deterring the Use of Chemical and Biological Weapons*, ed. Stuart E. Johnson, (Washington DC: National Defense University Press, 1997), pp. 71-94; E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, 5th ed. (New York: Longman, 2001), pp. 384-85; Freedman, *Deterrence*; Paul, "Complex Deterrence: An Introduction."
- 7 Suzanne Werner, "Deterring Intervention: The Stakes of War and Third-Party Involvement," *American Journal of Political Science* 44, no. 4 (2000): 720-32; Jeffrey W. Knopf, "The Fourth Wave in Deterrence Research," *Contemporary Security Policy* 31, (2010), p. 1; Paul, "Complex Deterrence: An Introduction."
- 8 ניתוח מדיניות "ההרתעה הרחבה" של הצד המרתיע נעשה במסגרת בחינת מודל דו-צדדי – בינו לבין הצד המורתע – כך שלמרות שתכלית המדיניות היא להגן על שחקן שלישי, מסגרת הניתוח נותרת דינמיקה בין הצד המרתיע לצד המורתע.
- 9 Stephen L. Quackenbush, "Not Only Whether but Whom: Three-Party Extended Deterrence," *Journal of Conflict Resolution* 50, no. 4 (2006): 562-83; Patrick M. Morgan, "Collective-Actor Deterrence," in *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*, pp. 158-82.
- 10 Kevin M. Woods, *The Mother of All Battles: Hussein's Strategic Plan for the Persian Gulf War* (Annapolis, MD: US Naval Institute Press, 2008), p. 152. 1990 כי אם יותקף הוא "ישראל" בספרו מסביר Woods כי איום זה הקדים את היכולת העיראקית לשגר טילים חמושים בנשק לא-קונוונציונלי – שהושגה רק באוגוסט 1990 (שם, עמ' 169).
- 11 למרות שההערכות הישראליות מצביעות על שיגור של 41-42 טילים עיראקיים, מאמר זה מביא את ההערכה העיראקית כי שיגורו 43 טילים לעבר ישראל.
- 12 חשוב לציין כי מדיניות ההרתעה האמריקאית כללה איום ביחס לשימוש בנשק כימי ובביולוגי נגד חיילים אמריקאיים ונגד בעלות-בריתה של ארצות הברית, לרבות ערב הסעודית. כיוון שמטרה זו לא חפפה את המטרה הישראלית, היא אינה מתאימה למודל ההרתעה המשולש, ואינה נכללת בניתוח זה.
- 13 Amatzia Baram, "Israeli Deterrence, Iraqi Responses," *Orbis* 36, no. 3 (1992), p. 385-403; Laura Zittrain Eisenberg, "Passive Belligerency: Israel and the 1991 Gulf War," *Journal of Strategic Studies* 15, (1992): 304-29; Shai Feldman, "Israeli Deterrence and the Gulf War," in *War in the Gulf: Implications for Israel*, ed. Joseph Alpher (JCSS: Jerusalem, 1992); Avigdor

- Haselkorn, *The Continuing Storm: Iraq, Poisonous Weapons, and Deterrence* (New Haven, CT: Yale University Press, 1999).
 Freedman, *Deterrence*, p. 30 14
 שם, עמ' 29. 15
- Saddam Hussein's Regime Collection lies in the National Defense University (NDU). The 16
 formal website of Saddam Hussein Collection offers its table of contents at <http://www.ndu.edu/inss/index.cfm?type=section&secid=138&pageid=4>
- Woods notes that some of the Iraqi narrative was misconstrued. However, despite the language 17
 barrier which should be appreciated, these documents offer a unique observation into Iraqi
 perceptions, within the limits to which every non-Iraqi observer is subjected. 'A Note
 on Sources' in Kevin M. Woods, *The Mother of All Battles: Hussein's Strategic Plan for the
 Persian Gulf War* (Annapolis, MD: US Naval Institute Press 2008) .
- מפאת קוצר היריעה, ניתוח זה לא יתייחס לסוגיית הרציונליות האסטרטגית והשלכותיה על מודל 17
 הרתעה משולש. סוגיה זו מסובכת ודורשת טיפול מיוחד ומעמיק במסגרת ניתוח נפרד.
- Gerald M. Steinberg, "Parameters of Stable Deterrence in a Proliferated Middle East: 18
 Lessons from the 1991 Gulf War," *Nonproliferation Review* 7, no. 3 (2000): 43-60; Patrick
 M. Morgan, *Deterrence Now* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003); Freedman,
Deterrence; Robert L. Jervis, "The Confrontation between Iraq and the US: Implications for
 the Theory and Practice of Deterrence," *European Journal of International Relations* (2003)
 pp.315-337; Paul, "Complex Deterrence: An Introduction;" Janice Gross Stein, "Rational
 Deterrence Against Irrational Adversaries? No Common Knowledge," in *Complex Deterrence:
 Strategy in the Global Age*.
- Hal Brands and David Palkki, 'Saddam, Israel, and the Bomb, Nuclear Alarmism Justified?' 19
International Security 36, no. 1 (2011): 158.
- Tariq Aziz, interview to *Frontline*, January 25, 2000, available at [http://www.pbs.org/wgbh/](http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/aziz/1.html) 20
[pages/frontline/gulf/oral/aziz/1.html](http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/aziz/1.html)
- Brands and Palkki, 'Saddam, Israel, and the Bomb, Nuclear Alarmism Justified?,' pp. 157-58. 21
 שם, עמ' 158. 22
- משה ארנס, **מלחמה ושלום במזרח התיכון 1988-1992** (תל אביב: ידיעות אחרונות 1995), עמ' 23
 183-182.
 שם, עמ' 190. 24
- James Baker and Thomas M. DeFrank, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War, and* 25
Peace, 1989-1992 (New York: G.P.Putnam's Sons, 1995), p. 387.
 שם, עמ' 389. 26
- משה ארנס, **מלחמה ושלום במזרח התיכון 1988-1992**, עמ' 173-172 27
- למשל, ארנס מתייחס לאמרתו של גנרל שוורצקופף, מפקד כוחות הקואליציה, כי התקפת הטילים 28
 העיראקית על ישראל איננה חמורה יותר מסופת רעמים מעל אטלנטה. הגנרל התבטא כך במהלך
 דיונים על חלוקת המשימות של הכוחות האוויריים בעיראק, בין הפצצת משגרים וטילים שיכולים
 להגיע לישראל לבין הפצצת מטרות שיסייעו למלחמה בעיראק. שם, עמ' 203
- שם, עמ' 179. 29
- James Baker, interview to *Frontline*, January 25, 2000, available at [http://www.pbs.org/](http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/saudi/interviews/baker.html) 30
[wgbh/pages/frontline/shows/saudi/interviews/baker.html](http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/saudi/interviews/baker.html)
- Richard Hass, interview to *Frontline*, January 25, 2000, available at [http://www.pbs.org/](http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/haass/1.html) 31
[wgbh/pages/frontline/gulf/oral/haass/1.html](http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/haass/1.html)
- Timothy W. Crawford, *Pivotal Deterrence: Third-* 32
 לקריאה נוספת על Pivotal Deterrence ראו

- Party Statecraft and the Pursuit of Peace* (Ithaca: Cornell University Press, 2003); Timothy W. Crawford, "The Endurance of Extended Deterrence: Continuity, Change, and Complexity in Theory and Policy," in *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*, pp. 294-95.
- Werner, "Deterring Intervention: The Stakes of War and Third-Party Involvement"; Morgan, *Deterrence Now*; Freedman, *Deterrence*, pp. 34-35. 33
- Richard Cheney, interview to *Frontline*, January 25, 2000, available at <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/cheney/1.html> 34
- Richard Haas, *Interview to Frontline*. 35
- Brent Scowcroft, interview to *Frontline*, January 25, 2000, available at <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/scowcroft/1.html> 36
- George Bush and Brent Scowcroft, *A World Transformed* (New York: Alfred A. Knopf, 1998), p. 455. 37
- CNN Cable News Network's *Evans and Novak*, February 2, 1991. 38
- Morgan, *Deterrence Now*; Freedman, *Deterrence*. 39
- Martin J. Sherwin, Hiroshima as Politics and History, *Journal of American History* 82, no. 3 (1995): 1085-93. 40
- Morgan, "Collective-Actor Deterrence." 41
- Feldman, "Israeli Deterrence and the Gulf War"; David A. Welch, "The Politics and Psychology of Restraint: Israeli Decision-Making in the Gulf War," *International Journal* 47, no. 2 (1992): 328-369; משה ארנס, **מלחמה ושלום במזרח התיכון 1992-1988**; 42
- Welch, "The Politics and Psychology of Restraint," p. 329. מצוטט ב- 43
- Dani Sade, "The Red Line: The Use of Nonconventional Weapons against Israel," *Yediot Ahronot* February 4, 1991; Feldman, "Israeli Deterrence and the Gulf War," p. 198. 44
- Feldman, "Israeli Deterrence and the Gulf War," pp. 202-203. 45
- משה ארנס, **מלחמה ושלום במזרח התיכון 1992-1988** 46
- Haselkorn, *The Continuing Storm*, p. 124. 47
- Colin Powell, and Joseph E. Perisco, *My American Journey* (New York: Ballantine Books, 1996), pp. 511-512. 48
- Haass, Interview to *Frontline*. 49
- Keith B. Payne, *The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction* (Lexington: University Press of Kentucky, 2001), p. 22. 50
- Wafaq al-Samarrai, Interview to *Frontline*, January 25, 2000, available at <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/samarrai/1.html> 51
- Woods, *Hussein's Strategic Plan for the Persian Gulf War*, p. 169. 52
- Harmony file ISGQ-2003.00072723. Correspondence Concerning emergency Evacuation Plan in Case of Nuclear attack, 29 December 1990, cited in Woods, *The Mother of all Battles*, p. 154. 53
- Cited in Brands and Palkki, "Saddam, Israel, and the Bomb, Nuclear Alarmism? מצוטט ב- Justified?," p. 160. 54
- Aziz, Interview to *Frontline*. 55
- Shmuel Bar, "Can Cold War Deterrence Apply to a Nuclear Iran?," *Strategic Perspectives* 7 (2011): 1-16, http://jcpa.org/text/cold_war_deterrence_nuclear_iran.pdf; James M. Lindsay, and Ray Takeyh, "After Iran Gets the Bomb: Containment and Its Complications," *Foreign Affairs* 89, no. 2 (2010): 33-50, <http://www.foreignaffairs.com/articles/66032/james-m-lindsay-and-ray-takeyh/after-iran-gets-the-bomb>; Kenneth N Waltz, "Why Iran should Get 56

the Bomb,” *Foreign Affairs* (July/August 2012); Amos Yadlin, “A Conceptual Framework and Decision Making Model for Israel about Iran,” *Strategic Assessment* 15, no. 2 (2012): 69-73; Emily B. Landau, “When Neorealism Meets the Middle East: Iran’s Pursuit of Nuclear Weapons in (Regional) Context,” *Strategic Assessment*, 15, no. 3 (2012): 27-37. Amos Yadlin and Avner Golov, “A Nuclear Iran: The Spur to a Regional Arms Race?” 57 *Strategic Assessment* 15, no. 3 (2012): 7-26.